

United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Slovak Witnesses Documentation Project

United States Holocaust Memorial Museum

Rozhovor s Máriou Tomkovou

RG-50.688.0044.01.01

Dobrý deň vám želáme.

Aj ja vám a vítam vás krásne tu.

Ďakujeme srdečne. Môžete sa nám prosím predstaviť?

Som Tomková Mária.

Kedy ste sa narodili?

Piateho piaty tisíc deväťsto tridsať tri.

A kde ste sa narodili?

V Hrani.

Hraň... Pani Tomková, my sme sa už spolu stretli.

Áno.

Pred pár mesiacmi. A vy ste nám vtedy, v tom rozhovore, porozprávali o svojich zážitkoch, spomienkach z obdobia Druhej svetovej vojny. My sme dnes prišli za vami znovu, aby sme si tieto vaše spomienky nahrali na videozáznam.

Hm.

Hraň v čase, keď vy ste sa narodili...

Áno.

Sa nachádzala na území akého štátu?

Ešte Slovensko bolo vtedy a potom už, ako skončila vojna, bolo Maďarsko.

Takže...

Bolo šesť rokov Maďarsko a potom už naspäť bolo Slovensko.

Hm. Takže vy ste zažili aj to obdobie, keď...

No všelijaké, no...

Keď Hraň bola vlastne...

Áno.

Na území toho Maďarska.

Aj Maďarska, aj Slovenska, no. Takto... malé som sa narodila za Slovenska a už keď som bola väčšia, keď Maďarsko, už sedem rokov som mala.

Sedemročná, keď...

No už som išla do školy vtedy, prvý rok do maďarskej školy...

Hm.

Som išla... som chodila šesť rokov a potom už prepadlo Maďarsko a bolo Slovensko, tak som ešte chodila dva roky hospodársku a potom som už pracovala v hospodárstve.

A v tom čase, keď ste mali tých sedem rokov, keď ste začali chodiť do školy, ako si spomínate, ako to bolo u vás v obci? Žili tam nejaké židovské rodiny?

Tri rodiny tam boli. A jedno dievča, už som povedala, chodila so mnou do školy, bola rovnako stará ako ja, a mala v tom tridsiatom treťom ročníku, spolu sme aj sedeli, už som povedala, volala sa Edita Grossmannová. No a tri rodiny... jedni tam... oni boli trošičku asi takí slabší, aj hospodárili, mali dajaký majetok... No a jedna rodina mala ako predajňu... a druhá rodina, čosi robila ale už si nepamätám, ale také, nepracovala na hospodárstve.

Hm.

Tak to boli len tri rodiny, no. Potom ako prišlo to vyvážanie, to bolo už za Maďarov a vtedy ich brali. Prišli žandári, to sa volali žandári po maďarsky vtedy, na koňoch. A ich vyviezli na vozoch... no oni tak išli okolo voza, sme ich ľutovali. Len jedno dievča, som už povedala, sedelo na voze, lebo ju veľmi bolela hlava. Už som to povedala, priniesli jej acylpyrín, vypila a tak si tam ľahla. No a potom som... no oni ich vyviezli a viezli až do Košíc.

Hm.

No a už tam ďalej, ako som už pravda hovorila, môj otec tam vojenčil, tak od neho som už toto počula, čo sa robilo, ako sa robilo tam.

Hm.

Dobre. No...

Vrátim sa ešte pred to obdobie, ako židov vyvážali od vás z obce... Hovorili ste, že mali ste tu... Edita sa volala?

Grossmannová Edita, Edita...

Tú spolužiačku, mali ste ešte nejaké iné židovské spolužiačky alebo spolužiakov?

Nie, nemala som spolužiačku, nie.

Hm. Tak to...

Chodili do školy, ale oni boli tak ako starší. Ale ona začala so mnou chodiť.

Hm.

Lebo jej bratia boli starší... a ešte mala jednu sestru, ale ešte mladšia bola. Ešte ani nechodila do školy.

Hm.

Takže, len ju jednu tak dobre poznám, že sme spolu boli kamarátky.

Kamarátky, tak ste spolu dobre vychádzali?

Áno, aj spolu sme sedeli. Bola také múdre dievča, keď som niečo nevedela, tak mi...

Vám pomohla?

Pomohla. Áno, dobrá bola veľmi, dobrá, dobre sme spolu vychádzali.

A ľudia tak celkovo v obci, ako vychádzali....?

My sme vychádzali dobre s nimi.

Neboli nejaké konflikty?

Nie, nie. Aspoň ja neviem, za to, že oni boli tak dobrí, že oni vám radi pomohli. Rozumiete? Oni by vám nedali utopiť sa v lyžičke vody. Oni veľmi vám pomohli, ešte keď tak som počula, ja som síce nerobila, alebo môj otec, to neviem, ale tak som počula, že keď dakto od nich požičal dajakú korunu, tak pomaly im vracali a pýtali sa, že ešte tie úroky, čo sa platí, ako dnes. A oni povedali: „Tak už je to všetko vyrovnané.“ Takže nepocítil človek u nich nejakú... násilie dajaké, že by vás otravovali alebo dačo s vami robili, alebo neviem čo... Ale boli vám ochotní dať aj o polnoci, aj o polnoci...

Hm.

Hej.

A koľko rokov ste s touto Editkou boli spolužiačka?

Šesť rokov, nie. Šesť, mala som sedem a šesť rokov som s ňou bola, lebo potom išla preč. V Maďarsku, to Maďari vyvážali vonku.

A ju tiež vyviezli vtedy, keď...?

No pravda...

Tých ostatných vyviezli?

Pravda, všetkých vyviezli vtedy. Všetkých vyviezli.

No to si ako spomínate, na tú situáciu, kde sa to presne odohrávalo?

Pri MNV. V meste máme tak... hneď ako na dedine, tak za kostolom bolo toto úradné... MNV sa to volá, no a tam sa zišli všetci, ktorí tam boli u nás, tie tri rodiny, no a tí sa tam zišli a tam boli neviem, nepoviem presne, či to boli dva vozy, či tri vozy, na koňoch... a toto, pobrali dajaké balíčky so sebou, oni vzali.

Hm.

No a s tým oni išli preč.

Hm. A tie vozy boli odkiaľ?

Od nás. Z Hrani. Naši ľudia ich vyviezli.

Vaši ľudia... tí, čo poháňali tie vozy, tí kočiši?

Áno, áno. Áno, tak to rozkaz bol z MNV. Aj to u toho žandári boli, tak oni... to musel každý počúvať.

Hm.

No a žandári išli popri vozoch, na koňoch, no a tak už s nimi odišli preč.

A ako sa k nim správali tí žandári?

No... zatiaľ čo ja som videla, tak nekričali, ani nerozprávali, ani nič, lebo oni pekne išli, nepla... plakali. Aj my plakali, aj oni plakali, poviem popravde. No a čo ďalej bolo, to vám už nepoviem.

Hm. A ste vraveli, že na tom voze iba to jedno dievča sedelo?

Iba to jedno dievča tam bolo. Na voze.

A ostatní ľudia išli na peši?

Išli na peši.

Na peši?

Na peši.

Aj malé deti tam boli nejaké?

Také až maličké neboli tam deti, už také tam boli trochu väčšie.

Hm.

Hej. Takí... do škôlky chodili, asi päťroční, alebo takí, aj starší boli, lebo tá, čo chodila so mnou do školy, ona mala dvoch bratov starších od seba. Sestru mala možno takú päťročnú. No možno mali viacej aj..., lebo už si ja nepamätám, no. Len viem, že túto som si tak dobre zapamätala, lebo bola chorá, hlava ju strašne bolela.

Hm.

To ešte jej pribehla jedna teta priniesť tabletku, vypila a tak si ľahla na voz. No tak odišla a potom či išla na peši, to už vám neviem povedať.

Boli tam aj nejakí starí ľudia?

Boli aj starší trochu.

A tí tiež kráčali na peši?

Tiež kráčali na peši. Na peši išli.

Hm.

Na a to tak, že ako z MNV, od nás ako išli trochu, a potom vytočili a išli k Surinegovi a my už za nimi nešli. Takže oni či vládali, či nevládali, či ich vzali neskôr na voz, tak toto vám nepoviem, len že začiatok bol tak ako som ja videla.

Hej. Na tých vozoch mali čo naložené?

No mali dajaké balíčky, čo im dovolili vziať so sebou. A ešte bolo aj koľko váha môže byť. Toľko všetko.

Hm. A ako títo ľudia vedeli, že... kam majú prísť a o koľkej, že sa tam majú niekde zhromaždiť?

No však to... ako... tak sa volal niekedy birov v dedine, no a bolo kisbíró (*dedinský zamestnanec, sluha, bubeník*), tak už im bolo povedané. A určite im oznámili, napr. poviem z Košíc alebo skade. Lebo do Košíc ich odviezli.

Hm.

Že aj hlásili toto, že budú ich brať.

Hm. Takže to birov vo valale, to bol taký...?

No tak birov dnes starosta.

Starosta.

Áno.

Hm.

Hej.

A ten tam bol tiež pri tom...?

No tak bol na MNV, hej, pravda, to pravda.

Pri tej situácii?

Hej, hej, hej. Aj ľudí veľa tam bolo z dediny, tak vám poviem. Veľa, lebo to každý plakal za nimi, ľutoval, nedobre bolo, no... pomoc nebola nejaká... nemohli sme nič spraviť, iba dajakí, keď odišli dakde vonku, čo sa schovali, tak mali šťastie.

A mohli ste sa s nimi rozlúčiť?

Áno.

Aj ste si niečo povedali?

No a čo, ja také dievča vedela? Len som tam bola, mi duša plakala a čo som vedela viacej? Vedela som, že nejdú do dobrého.

To ste vedeli, že nejdú do dobrého?

Tak to sme cítili, lebo to hovorili, že ich berú preč... vezú... a potom som sa dopyčula, ako som vám rozprávala, od svojho otca. V Košiciach ich preberali a z Košíc ich ládovovali (*nakladali*) do vagónov, do tých, čo kravy dakedy brali tam. No a otec mi hovoril, lebo on tam slúžil v tom tuneli Bojanovskom (*železničný tunel medzi Margecanmi a Malou Lodinou na trati Žilina – Košice, ! vybudovaný v 1955*), tak keď slúžil na hentom konci, hovoril, že na každých schodoch bol Nemec. A s guľometom, takže oni nemohli ani prst vystrčiť vonku. No a s tým išli ďalej. Toto vedel... a toto, čo počul, v Košiciach, keď ich preberali, tak im povedali tak, že čo majú, aby dali do tých košov, odovzdali, lebo ich odovzdávajú Nemcom a idú preč. No a oni chúd'atá nevedeli kde ležia.

Hm. A Editka, tá vaša kamarátka, neprišla sa s vami ešte predtým rozlúčiť, keď už oni vedeli, že pôjdu preč?

Tak boli sme vždy spolu za tieto, akoby nie... aj ja som u nej bola, hm... No a čo ona mohla, ona také dievča a ja tiež také dievča? Dnes vám poviem úprimne, dnes taká desaťročná, ona už vie, ale my už štrnásťročné sme boli a nevedeli sme dačo také, lebo my sme tak nevyrastali vonku, ako dnes žijú mladí.

Hm.

My sme rástli doma, s kľudom, v pokoji, tak to bolo.

Tak ste sa o tomto s ňou nerozprávali?

Nie, nie. A tak by som ju rada videla, keby ešte žila.

Hm. A vraveli ste, že veľa ľudí tam bolo vašich miestnych...

Bolo, vypravádzali, vypravádzali.

Vypravádzali...

Vypravádzali, vypravádzali.

Spomínate si, že by si niečo ľudia tak boli hovorili, o tej situácii, čo sa dialo...?

Nie, neviem tak, lebo každý plakal, nedobre mu bolo. Každý plakal, aj oni plakali, tak to také bolo, ako žiaľ len... a ticho o takýchto veciach. No čo sme mohli hovoriť vtedy? Nevedeli sme nič, také veci, že čo sme mohli. Neskôr sa už hovorilo, že: „Jaj, jaj Bože, kde išli? Kde oni len išli?“ No a ja som už len hovorila, čo som vedela, čo otec mi porozprával.

Takže ste vedeli potom, čo on...

Trošku, áno.

Čo on zažil, tak keď... On bol vojak, hej? Slúžil ako...

Áno. U... v Ujhely, dnes Slovenské Nové Mesto, a niekedy sa volalo Ujhely, Maďarsko. No a on tam vojenčil.

On bol ako vojak maďarskej armády?

On tak bol, ako na manévroch, na manévroch vtedy bol, lebo vojak bol ešte za slobodna, ja som už bola, tak viem toto.

Hm.

Tam... toto oni robili s nimi.

A koľko asi tam bolo ľudí, keď tých židov vyvážali?

U nás?

Hej.

No tak to dedina veľká, tak to tam bolo ľudí dosť. Bolo dosť. Viete, že som tak nepočítala, že koľko ich bolo, ale bolo dosť.

A tí...?

Kto chcel, tak ich vypevádzal, no. Ako dne. Keď vás mam rád, tak za vami pôjdem, a keď vás nemám rada, tak si budem sedieť doma, aj tak to dávno takto bolo. Vždy tak.

Boli aj takí, čo nechceli ísť vypevádzať?

No všelijakí boli, čo sa tešili, aj všelijakí boli. No tak tí gardisti oni boli, ich vyvážali, nie?

Gardisti boli aj u vás?

U nás nie, ale tak boli vonku. Po dedinách, alebo čo ja viem, kde tade kde bol.

Hm.

Ale tak to sa hovorilo.

A u vás boli tí žandári, hej? S nimi? Či...?

Nie u nás, to boli v Novosade žandári, u nás neboli, k nám len chodili. Tam mali kancelárie.

Aha, takže oni chodili z iného...?

Áno.

Mesta...?

Áno.

Ale tam pri tom, keď vyvážali židov, tam boli tí žandári...

Žandári.

Z tej druhej stanice, hej?

Áno. Hej.

A koľko tam bolo tých žandárov?

No ja neviem, či boli dvaja, alebo traja. Len tak málo. Tak od nás nešlo... len možno dva vozy, alebo nejako tak...

Hm.

Dajak len tak. Tri.

Do... dohromady asi koľko bolo tých židovských ľudí?

No tak počkajte... tak tí, čo ja ich poznám, tak to tí boli piati. A títo tu, ja neviem, lebo oni už boli takí starší, neviem, či deti mali, alebo nemali, už si nepamätám, koľko ich tu bolo. Ich bolo asi len tak štyria.

Hm.

Neveľa ich bolo, že by ich bolo. A tí tretí, ani dobre neviem, koľko ich bolo. Ale len tak bolo ich pomenej, neveľa, že by ich veľa bolo, ako dakde inde bolo. Možno v meste alebo dakde bolo viacej tých židov, ale u nás nebolo tak.

Tak iba zopár, hej?

Hej.

Hm.

Len tri rodiny boli, hovorím, tak to ak ich bolo päť a štyri... deväť, ich bolo asi pätnásť ľudí, alebo štrnásť. Len tak málo bolo.

Hm.

A už to boli starší, tak viete, že už sa deti povydávali, tak odišli ďalej, odišli do... tak do Trebišova odišli, ale to bolo Slovensko už, Trebišov.

A nespomínate si v škole potom...? Však vy ste potom ešte chodili do školy, len už teda nemali ste tú svoju židovskú spolužiačku, ani iné židovské deti v škole neboli... Že by niekedy nejaký učiteľ, alebo učiteľka, boli niečo tak povedali o tom...?

Nie, nikdy toto nebolo.

Čo sa dialo?

Nikdy nepovedali. Nie, nikdy. Nikdy a to sa potom, keď ich už vzali, to už ako končilo Maďarsko, potom nastalo Slovensko, takže už o tom vôbec reč nebola.

Hm. A vedeli ste, že... aký osud stihne týchto židov, ktorých vyviezli?

Nevedela som, až potom, ako som vám rozprávala, že vlastne... ako otec už prišiel domov, čo rozprával, že kde ich brali. Ale až vtedy som sa do počula, dobre, ako prišla tá, čo ju bolela hlava, ona sa vrátila do nás, do Hrane a rozprávala, že ako bolo.

Hm.

Ona robila vo fabrike, no a... a tak ako vyviedli ich vonku, veľa a tak stáli pri múre, tak stáli oni a každú desiatu zastrelili. A ona hovorí, že jej oči išli i tak, i tak, že aká je. Bála sa... však bojí sa každý o svoj život, že? Či ona bude, či okolo nej, či z tej strany, či z tej strany. Ale že z tej strany zastrelili a ona ostala. A ona utiekla. A ona sa dostala do Garany (*maďarizované pomenovanie obce Hraň*), ale ona tam dlho nebola... a ja som s ňou tiež rozprávala, tak mi, no to viacerí s ňou chceli hovoriť, keď prišla, no a ona tam zostala asi dva mesiace a odišla do Kanady.

Hm.

No a už viacej sme o nej nevedeli nič. Či už niektorým písala, čo sa s nimi poznala, že s nimi kolegyňa bola, alebo čo... neviem toto, ale ako odišla, viacej sa nevrátila.

Spomínate si, ako sa volala? Táto...?

Nie.

Nevynára sa vám to?

Nie... pred očami ju mám, taká pekná bola, taká tučná bola, fajná, ale neviem aké meno mala. Bola staršia odo mňa.

Hm.

Bola staršia.

Vrátil sa ešte niekto iný?

Nie-e... neviem o tom. Do nás neviem. Aby... Možno, že sa vrátili niekde... to neviem, ale do nás nie.

A čo sa stalo s tým majetkom, ktorý tam ostal vlastne, v Hrani?

Ostal tam, tak ho vzali vo prospech štátu, určite.

S domami čo sa stalo, išiel do nich niekto bývať, alebo...?

Bývali v nich, bývali v nich ľudia.

Kto?

Oni nemali kde bývať, tak ich dali tam.

Od vás z Hrane ľudia, či...?

Hej... hej.

A s tým zariadením tých domov, čo tam mali, nábytky a také veci?

Pobrali, kto mal... kto bol vyšší. Porozoberali si, alebo čo sa im páčilo. Keď mali pekné staré zariadenie, no tak to pobrali. Lebo oni mali staré zariadenie.

Hm.

A... a čo sa im nepáčilo, tak to ostalo tam. Toto vám nebudem hovoriť, že kto vzal, kto nevezal, či tam ostalo, alebo ako ostalo, ale mali dajaké cenné veci, tak čo ja viem, čo s tým sa stalo. Tak to bolo.

Tak aj cenné veci tam pozostávali, tie si nemohli zobrať so sebou?

Tak niektoré, viete že, napríklad mal alebo obraz, alebo čo, tak to nezobral so sebou. Takú cennú vec alebo vzal, alebo nevezal, alebo dakde nechal, alebo niekomu dala, lebo už tu boli... mali svojich ľudí, čo podávali, lebo neskoršie už len som počula, že podávali do svojich známych, alebo tak, že keď sa vracia, tam im dajú... alebo čo ja viem ako.

Hm.

Tak to bolo.

Nepredávalo sa? Tie židovské nábytky a cenné veci a takéto, čo tam mali?

Neviem toto.

Nebolo u vás také?

Neviem, keď čo sa predalo, ja už na to nepamätám sa dobre, že by som vedela o takých veciach. Neviem...

To ste nevideli, že by sa bolo predávalo? A videli ste, že by nejakí ľudia vynášali veci von z tých židovských domov?

Nie, lebo to dom ďaleko, ďaleko od nás bývali. Nie, takže ja som bývala na konci a oni bývali až tak v strede.

Hm.

Tam. No tak jedna bola na ceste, tak jedna predajňa, čo sme do nej chodili, do tej predajne, no a tam to potom stálo a neskôr tam jedni urobili takisto predajňu. Ako z obce.

Hm.

Či to kúpili, to ja teraz už neviem vám povedať. No a tam za kostolom jedni bývali, tak tam tiež išli jedni bývať. Kúpili ten dom. No a tretí ani neviem, kde bývali. Tí niekde ďalej bývali, tam za kostolom. No takže tam toto... viete, že ja som sa o toto veľmi neinformovala, že ako to, alebo kto vzal, alebo vlastne kto bral. Oni moji rodičia možno vedeli, môj otec, ale ja som sa ho nepýtala, on mi nehovoril.

Hm.

Aj on sa do takých vecí nemiešal, úprimne vám poviem. On nikdy nikde nebol, tak ako ja som nikde nebola, pretože on nemal rád také veci. Nie. Bol pravdovravný a spravodlivý, a hotovo. No a nechcel, my sme nepotrebovali nikoho.

Hm.

Hovoril tak, že on nechce, aby mu niekto do okna klopal.

Hm.

Aj mňa tak naučil. No a tak žijeme.

Minule, keď sme sa spolu rozprávali, tak ste nám ešte spomínali takú príhodu, vtedy, keď tých židov vyvážali, že nejaký taký mladší muž, žid, vám povedal takú nejakú vec na rozlúčku. Že: „Za nami má kto ešte plakať...“

No... tak povedené...

Ale tak nejako – spomínate si na to?

Tak povedal, hej, že: „Nás má kto vyprevadiť, ale vás neviem, kto bude. Kto vás vyprevadí?“ Tie dve slová boli povedené, ja som vtedy toľko začula a neviem viacej.

Kedy toto hovoril?

Keď už išli preč. Keď už boli pri voze.

Boli pri tých vozoch?

Áno.

Tam boli zhromaždení a toto...?

Áno, áno, tak povedal.

A ľudia to nejako nekomentovali?

No veď ľudia plakali.

Plakali...

Kto... kto bol zo zvedavosti tam, alebo kto bol z ťažoby tam, alebo z čoho, to vám už nebudem hovoriť, lebo to každý vie. Tu... Z čoho bol. Komu bolo ťažko, plakali – plakali, i neplakali. Všetelijakí ľudia viete, že boli tam. Je to tak.

Na chvíľočku si urobíme pauzu, dobre?

Dobre. Odpočinieme.

Odpočinieme, presne tak. Možno, že ten čajík bude...

Ťažko sme sa nakopali.

Cha, cha...

Cha, cha, cha.

Aj ten čajík už možno bude mať takú teplou...

Možno, že už bude vychladený, hej.

...

Tak sme si urobili trochu prestávku a budeme pokračovať ešte nejakými ďalšími otázkami, ktoré sa vás chceme spýtať. Najpr tak na doplnenie, čo ste nám spomenuli, že vám otec hovoril, že žida museli odovzdávať nejaké veci.

To tak bolo – museli... museli – nemuseli... Oni ako išli, ich preberali v Košiciach, no tak im tak povedali, že ich idú odovzdávať Nemcom, že keď dačo majú, že by dali do toho koša. No a oni dačo si pripravili preto, že nevedeli, kde idú, že by mali za čo jesť, dačo kúpiť, alebo čo ja viem, také veci... poviem po pravde... no ale nazbieralo sa v tých košoch dosť. Lebo ako už oni toto počuli, že Nemcom ich odovzdávajú, tak oni si mysleli, že to už dobrá cesta, že niekde ich už dávajú. A oni za to... počúvajte... židia boli tak šikovní, múdri, oni si signály dávali, oni možno aj vedeli, kde s nimi idú, kde ich Nemec dáva, alebo čo, lebo to sa hovorilo dačo, nie? Od toho Nemca, ako sa on... Hitlera, bodaj by bol skapal a nikdy nežil... že toto... no ale i nechali si dačo, i...

Hm.

I hodili.

Čo sa v tých košoch nazbieralo, že veľa sa toho nazbieralo?

No tak počúvajte, muselo tam byť aj zlato aj... všetko lebo, boli hodinky, dajaké cenné veci, aj peniaze. Všetko... čo ja viem, že aké tam balíky boli, len toľko som počula od otca, to vám môžem povedať, že otec slúžil na tamtej strane, to neslobodno bolo do tunela vojsť, lebo by ich boli zastrelili.... ale keď išiel vlak, rýchlo letel, tak jedno... jeden človek musel vypustiť vonka pastu. Tak ako ju tak vypustil, ona sa tak skotúľala do trávy. Dopadla ďaleko, no ale otec stál pri tuneli, on sa ani nepohol, hliadka prišla, obrátila a odišla naspäť. Preč, len cez tunel prešla, lebo oni zvykli v tuneli púšťať...

Hm.

Lebo tam tma. No a ako odišiel, ako už oni odišli preč, išiel pre tú pastu a v tej paste bolo sto pengő (*maďarské pengő bola jednotka meny Maďarska od 1. januára 1927 po nahradení koruny do 31. júla 1946, kedy bolo nahradené forintom*).

To bola nejaká taká...?

No tak pasta ako na zuby.

Ako na zuby? A v tom boli peniaze?

A zospodu bola otvorená, tam bola vytlačená a tam boli sto pengő...

Aha.

V takom papieriku boli zakrútené a tam zasunuté. No ale oni ju vyhodili. A tak toľko tam môj otec našiel.

A tie cennosti, tie peniaze a to všetko, čo sa do tých košov vyzbieralo, to kto si potom zobral?

Tí, čo tam stáli, ešpereše. No kto by tam vybral? Počúvajte. Tak sme volali dakedy ešpereše.

Ešpereše boli kto?

No to boli honorárni ľudia, ako dnes. Kto sa postaví ku košu, to mi povedzte!

Hm.

Ja? Či vy?

To boli nejakí takí velitelia, alebo...?

Tam boli samí takí ako dnes páni takí... poslanci a čo ja viem... to dávno sa volali takí gardisti, tak ja viem, čo to za jedni boli.

Hm.

Ľudia dajakú mali... ako dnes z tých, ako sa volajú tí...? Čo máme toľko v tej republike ich? Čo sú všelijakí...? Strany... Strany, toto.

Hm.

To i dávno tak bolo. Lenže toľko strán nebolo zato, to nemôžem povedať. Nie ako dnes, dnes ich je sto päťdesiat.

Cha...

Aj viacej. No a len pánov veľa, no a čo? A robotníkov niet, tak kto bude na dôchodky robiť? Cha... cha...

A keď teda hovoríte o tých pánoch, honoráciách a týchto, počuli ste také slovo, že nilašovci? Nilashi?

Nie. Nie, nie, nie, to som nepočula.

To nebolo u vás?

Nie, za to že možno tam ďalej ďakde bolo v mestách, alebo kde, ale my z dediny sme toto nepočuli.

Hm.

U nás sa krásne vypravovalo, plakalo, odišli. No a trápili sme sa za nimi a už potom spomínali sme, lebo aj dnes spomíname, lebo vidíte. Ale sme nezrobili nič.

Hm.

Len som túžila po tej Editke keby sa bola vrátila. Aj teraz by som túžila, ale Pán Boh vie, či žije, či nežije. To je veľká otázka.

Hm. Spomínali ste, že si tí židia už dávali tak signály jeden druhému, myslíte si, že vedeli, čo sa s nimi stane?

No tak... dačo možno tu žili, oni boli filozofi, oni boli múdri ľudia. Poviem po pravde, oni boli múdri. Až... ale ja som od nich nepočula, ja nemôžem povedať, len...

Hm.

Podľa dneška vám tak poviem úprimne, lebo aj teraz tu máme u nás dajakých židov a oni sú spojení naďaleko. Viete čo, tu my a hovorím. A neviem, či toto tam vezmete do toho čerta.

Cha...

Židia, cigáni a Maďari... tak si pomôžu, že oni hladní nebudú. Ale Slováci... ne-e...

Nedržia po kope.

Prežila som a preto viem.

Hm.

Žid vám, som vám povedala, o polnoci vám dal, keď ste umierali. Aj chleba, aj všetko, aj korunu.

Hm. Boli nejakí u vás aj takí, čo sa ukrývali, čo ich nevyviezli?

Nie.

Neboli?

Nie, nie, nie. U nás neboli. U nás neboli. Neviem o tom.

Spomínali ste nám minule, že boli nejakí židia, ktorí utekali zo Slovenska.

No utekali, čo som počula. Utekali, ale dakto ich musel prevážať.

Hm.

Rozumiete? No ale ja toto neviem.

To ste o tom počuli od niekoho?

Len počula, nie od otca, v dedine...

U valale si ľudia...?

Hej.

Si hútorili?

Hej hovorili a rozprávali, že prevážali židov. A už som až tu počula v Matici, že ako ich prevážali, a čo ja viem čo.

Hm.

Hej.

Vy ste nikoho takého nestretli? Nevideli ste?

Nie. Môj otec s takými vecami nerobil, nechcel.

Hm.

Nie. Nemôžem povedať, lebo ja som v takom dome nežila, aby sa môj otec lakomil na peniaze. A viete, poviem vám úprimne, židia mali veľa peňazí, oni platili. A ľudia boli všelijakí, šikovní, lakomí. Taká je to vec.

Hm.

To bolo už dávno. Pred...

Mám tu ešte v poznámkach z toho minulého razu, že bola... bola u vás nejaká... nejaká... nejaký žid, nejaká židovská osoba, ktorá sa u niekoho ukrývala, vo vašej... vo vašom valale. To nebolo u vás?

Nie, nie, nie. Ja to neviem toto. Ja som to nemusela hovoriť toto.

To sa...

Ja neviem o tom.

Hm.

Neviem, aby sa ukryvala, nie, nie. Toto neviem.

A spomínate si... lebo na niektorých miestach nám ľudia hovorili, že židia nosili také označenia, špeciálne.

Neviem.

U vás nemuseli predtým, ako ich vyviezli?

Nie. Nie, nepoznám, mali šaty na sebe ako každý zaradom, čo... ja neviem. Či dačo boli vypaľované alebo dačo mali na sebe, ja som to nevidela.

Hm.

Aj, nepočula som toto.

Že sa vám to tak vybavuje, že také niečo...

Nie.

Čo by...?

Nie, nemôžem povedať toto.

Hm.

Nie. Toto, čo neviem nemôžem povedať.

Áno.

Lutujem ich aj dnes, lebo viem, že išli s ťažobou veľkou, plačom, no... Kto by nešiel, keby vás vzali a kdesi vás viezli?

Tak áno, to je také, že asi nejde...

Prv mali cigánov vyviezť.

Perše mali cigánov vyviezť?

Áno, ale keď Hitler vyviezol ich prvých, a cigánov potom... a chcel postrieľať nás... a starých a... a chorých a všelijakých... a postavil na Slovensku veľké budovy, fabriky, lebo slovenský národ je pracovitý.

Hm.

Každý sa na neho lakomí, len platiť niet kto mu.

A u vás na valale boli aj cigáni?

Hej. Pravda. Aj u nás boli, aj tu v Malčiciach boli.

A tých... tých nevyviezli?

Tak nevyviezli nikoho.

Hm.

Najprv bolo, že ich vyvezú, ale potom obrátil, že židov.

Hm. No takže tí zostali?

A už potom nestihol, že už vojna pokročila, už ho tlačili, takže už bol koniec.

Hm.

No tak tlačili, pokiaľ tlačili.

Hm. Dobre, opýtam sa ešte, že či náhodou nejaké veci na doplnenie nenap...

...

Takže predsa len ešte jedna otázka nám napadla – či ku vám na valal prišli Rusi? Keď sa oslobodzovalo? Ruská armáda?

No boli u nás, pravda, keď vojna bola.

Boli? Boli ruskí vojaci?

Ale vo vojne, vo vojne.

U vojne...

Keď vojna bola.

Hm.

No ale potom, keď už že by boli tak prišli ešte, keď sa skončila vojna a vtedy? Nie, lebo to... len vtedy keď išiel front...

Cez frontu, cez frontu.

Pravdaže išla cez nás fronta.

Hm.

A prešli všelijakí. I mladí, i starí, i všetko... a hovorili tak. Prišli do nás šiesti chlapi, u nás nocovali, otec im priniesol slamu na zem, takí starší ľudia už boli... Šesťdesiatpäť, to už bolo dávno, šesťdesiatpäť ročný človek, to už bol starší.

Hm.

No i sedemdesiatročný. A ja... on rozprával, dal mi toľko fotiek, preveľa na písanie, jednu knižku takú, čo sa cigaretky krútili, také tenké papieriky boli. A ja... moja mama im hovorí, že prečo idú bojovať, že už sú starší. A hovorí tak, že všetko išlo z Ruska preto, že oni videli, čo robili Nemci u nich. Že u nich sa krv prelievala, nie potokom, ale cez cestu a videli, ako – to nikdy nezabudnem – ako Nemec vzal šabl'u a vopchal do dieťaťa, keď ho mať kojila. A vzal na šabl'u a hodil do studne. Teda tak povedali, že neexistuje, aby oni ostali doma. Bojuje všetko.

Hm.

Toľko som od nich počula, od tých starých chlapoch troch.

Hm.

Hej. Takí boli milí, poviem po pravde, takí starší už. Ešte teraz mám pred očami, že také fúzy mal... hej.

Takže oni... oni boli takí dobrí, dobre sa správali?

Tak robili tam Nemci.

Hm.

Neboli dobrí, Nemci.

A títo Rusi sa ku vám tak dobre správali?

Hej, hej.

Nerobili nejaké násilnosti?

Nie, nie. Nie, nie, nie, nie. Nie, násilnosti nie, to len bola tam jedna taká vec, ale to bolo tak ďalej, som počula, že dajakú pani, že chceli znásilniť, ale prišiel tam nejaký starší, no a zavrhol ho kdesi do pivnice, či kde.

Hm.

No a viacej neviem také nič. Nie. Neviem také.

Tak vidíte, predsa len sme sa dozvedeli ešte aj niečo ďalšie...

Ešte ďalej...

Takže tá zvedavá otázka nám dobre napadla. Cha...

Nie... ani Nemci nerobili, nemôžem povedať, i u nás boli... to tí... bola ako keď... nie nemocnica, ale doktori u nás. Lebo odtiaľ, kde som ja bývala, dobre bolo vidno až do dediny, ďaleko. No a viem, že priniesli tam veľmi jedného chorého, tak na nosidlách, jaj Bože, všetko mám pred očami. A ten jazyk až tak mal vyvalený tu vonku, čistá krv... strašne bol zranený...

A oni si tam pražili húsku a ja som chodila miešať, také dievčatisko, mama sa bála aj sestra sa bála, preto oni dávali pozor si, lebo znásilňovali tam aj, poviem po pravde, mladých, tak mladí sa skrývali... Ale išla som tam dnu a on tam ležal, jojkal chudák... Lenže tam neviem, či bol hodinu a už hneď dostali befel (*rozkaz*), museli ísť preč.

Hm.

Takže, raz-dva od nás odišli.

A toto bolo s Nemcami?

To Nemci boli.

Nemci... hm.

Nemci boli a potom prišli do nás Rusi, to už tak ako na druhý deň, to už ráno povstávame a už u nás Rusi.

Aha. Takže to bola fronta, keď išla?

To bola fronta vtedy.

Hm.

Bol front. Potom sme mali jedného dôstojníka, čo vozil... nie dôstojníka, jedného šoféra, čo vozil dôstojníka. Ruský bol, taký mal šumný toto...

Hm.

Auto, čo na ňom chodil.

Hm. A u vás Nemci sa ako správali?

Dobre, ja nemôžem povedať, že znásilňovali alebo dačo.

Lebo ste spomenuli, že znásilňovali. To kto?

No to už som len tak počula, že v dedine, to sa skrývali mladí, že toto...

A to... to tí Nemci že znásilňovali?

Nie Nemci, to boli neskôr Rusi.

Rusi... hm.

Rusi boli. Ale nechali Nemci u nás na okne, tie gule... a otec nezbadal.

Čo ochabili?

Gule, čo sa strieľajú.

Jaj. Aha.

A otec nezbadal. A ako prišli Rusi a prišli do nás a na okne toto našli. No mali sme kúsok problém s otcom.

Áno, čo sa...?

Že otec strieľal na nich. A to Nemci nechali tie...

Hm.

Frasové gule.

A potom čo...?

Tak to treba dávať pozor.

A potom čo teda?

No tak, akosi sme sa z toho vymotali, že neurobili mu nič.

A čo by mu boli zrobili?

No zastrelili by ho. Ich to zaujíma. Oni to takto brali, že otec držal pri Nemcoch a na nich išiel.

Hm.

No pravda. Veľmi bolo treba byť opatrný, ja vám poviem vo vojne. Veľmi... To je, nech Pán Boh chráni každého, že by taká vojna, som hovorila, prvá bola motyková, druhá bola pušková a tretia už bude len bomba. Tak to bude. Lebo tak je napísané.

Tak dúfajme, že sa to nenaplní.

Ale sa to naplní. A to bude, ale kto dožije, neviem. Môj otec by tak povedal, ja dievča nie, ale možno ty. Ja som už prežil dve vojny a Pán Boh chráň, aby som sa ja dožila druhej vojny.

Hm.

Dva. Lebo na tej skončí. Keď tak ležím si a tak pozerám do palafóna, Pane Bože, keď to na mňa spadne, tak zo mňa žaba bude.

Cha... cha, cha...

Je to sranda, ale je to pre plač.

Ale je to pre plač, presne tak.

Je to pre plač. Kto toto prežil. Kto neprežil, nepozná to. Ale neprajem nikomu, aby také dačo zažil.

Hm.

Ja som utekala dva kilometre do kanála, lebo strieľali... a Čop, to je maďarsky, Čierna nad Tisou...

Hm.

To tak bolo osvietené, že by ste ihlu našli na zemi. A nám vyhlásili, že by sme išli z domu, a dvere nechali otvorené, nezamknúť... a utekali tak asi dva kilometre do kanála, lebo budú bombardovať. A kde sme bývali, za naším domom kúsok ďalej bola hora, no a tam keď strelili a náš dom takto sa zatriasol, že sa na nás nezvalil.

Hm.

Tak to bolo... dva razy sme utekali a na tretí mama moja taká, že: „Vieš čo, dievča?“ Sestra bola kdesi v slame zastrčená, otec takisto kdesi išiel a my dve sme ostali doma. Ona hovorí tak: „Lahneme do perín, poprikrývame na seba periny a nech bude čo chce. Keď ma majú zabiť, tak nech zabijú, ale v mojom dome...“

Doma.

Nešli sme nikam.

Hm.

No a tak chválabohu, tu som.

A to bolo tiež cez tú frontu? Hej?

Cez frontu.

Hm.

Pravda. Cez frontu. To sa strieľalo. Nemci boli u nás zabarikádovaní v susednej záhrade, my sme bývali na tej strane a toto na tej strane. A Rusi boli tu zabarikádovaní, to... v Malčiciach, tak ďalej. No a toto sa prestreľovalo.

Hm.

Hej, a keď to tak raz strelil, tak Pane na nebi, zavaruj Bože, sa nám celý svet zatriasol.

Hm.

Je to hrozné.

Hm.

Nie...

Tak sa teda opýtam, že či ešte náhodou nejaké ďalšie otázky...

Nie už.

Už nie? Už stačilo?

No tak keď už niet, asi...

Cha, cha, cha...

Duša moja.

Počkáme ešte chvíľočku.

To by sa mi museli ešte prisniť.

Mohli by sme tu byť ešte dlho, však? Cha, cha...

No tak počúvajte... ale čo budem, už nemám také čo hovoriť, no čo inšie viacej...

Neviem. Moni...? Počkáme na Nathana... Dobre. Ďakujeme.